

kroz imperativ integrativnog participativnog pristupa. Participacija civilnih aktera u donošenju strateških dokumenata na taj se način razvija izvan i iznad mehanizma zakonski obveznog, ali često nedostupnog javnog savjetovanja, do razine aktivnog sudjelovanja i doprinosa najvažnijem urbanističkom dokumentu razvoja grada od samih njegovih pripremnih faza. U smislu razvoja sociologije danas, ponovno ističe bitnost uključivanja sociološke analize u procese urbanog planiranja i razvoja. Sociološka analiza istovremeno omogućuje razumijevanje složenih odnosa između prostora i društva te ima ključnu ulogu provoditelja stručno vođenog procesa medijacije između svih aktera koji prostor planiraju, njime upravljaju, ali i u njemu žive. Na taj integrativni način, izrađene su smjernice koje odražavaju autentične potrebe i vrijednosti Dubrovnika. Daljnji koraci ostaju promišljati nove načine uključivanja sociološke analize i stručno vođenih procesa participacije u monitoring razvoja ovih urbanističkih planova i evaluacije njihove primjene, a u svrhu otpornog i održivog planiranja i razvoja gradova.

Petra Marčinko

Fran Radonić Mayr
Napuknuće prirode: dijalektika kapitala i biosfere
Durieux, Zagreb, 2024., 193 str.

Fran Radonić Mayr kroz marksističku perspektivu obrađuje vrlo aktualne teme, prokazujući manjkavosti diskursa o održivom razvoju unutar okvira ekološke ekonomije kao jedne grane izrasle iz neoklasične ekonomije, nasuprot radikalnijoj ekološkoj ekonomiji. Tako vidimo kako ne samo da su apeli na individualne potrošače promašeni i cinični (što je već ustanovljena pozicija na ljevici), već su i apeli na kompanije i države kao tržišne agente također promašeni, jer generalizirano tržište kapitalizma nužno ulazi u sukob s prirodom. Također, ono što se naziva politikama identiteta, ponajprije u vidu kritike seksizma, rasizma i rodnog determinizma, autor historijski situira u razdoblje uspostave kapitalizma i pokazuje zbog čega je kapitalizam bio formativna sila uspostave režima društvenih normi u pogledu spola, roda i rase, s implikacijom da nadvladavanje tih pojedinačnih društvenih problema iziskuje nadvladavanje kapitalizma kao sustava koji ih uvjetuje.

Struktura knjige podijeljena je u tri dijela i jedanaest poglavlja. U prvom dijelu naslovljenom *Granice ekološke misli* polemizira se s idejom održivog razvoja i tome suprotstavlja Marxovu ekološku misao zajedno s osnovama marksističke analize kapitalizma, robne forme, vrijednosti i apstraktnog rada. U drugom dijelu, *Napuknuće moderniteta*, iznosi se teza o radikalnom rezu između predmoderne i moderne koncepcije čovjeka i svijeta kroz odnos predmodernog organicizma nasuprot modernom dualizmu. Ta se teza za-

tim potkrepljuje analizom predmodernih i modernih pravnih oblika i povijesnim kontekstom modernih državnih projekata, a zatim se kroz pregled filozofije njemačkih idealista prati razvoj pokušaja nadvladavanja subjekt-objekt dihotomije koji naposljetku kulminira s Marxom i kasnijim marksističkim filozofima poput Györgyja Lukácsa i Moisha Postonea. Posljednji dio, *Modernitet i socijalna marginalizacija*, prati genezu „napuknuća” u društvenoj dimenziji odnosa između ljudi, te ljudi i prirode kroz pregled praktične konstitucije roda, spola, rase i vrste, za potrebe čim učinkovitije ekstrakcije viška vrijednosti. Nakon ovog općeg pregleda možemo svrnuti pogled na neke od zanimljivijih detalja svakog od ta tri dijela.

U prvom poglavlju *Granica ekološke misli* prolaze se prijedlozi zagovaratelja održivog razvoja za uvrštavanjem negativnih eksternalija u ekonomsku računicu kao troškova društva koje bi korporacije trebale plaćati kroz poreze ili kazne. Nasuprot tome, pokazuje se kako je razvoj (povećanje BDP-a) često povezan s uništenjem prirodnog obilja, slobodno i lako dostupnog ljudima. Autor primjećuje da kritičari BDP-a kao mjere ekonomskog zdravlja promašuju središnju svrhu kapitalističke proizvodnje, a to je profit ostvaren u cirkulaciji roba – upravo ono što BDP mjeri. U raspravu se uvodi distinkcija engleskog klasičnog ekonomista Jamesa Maitlanda između obilja (*wealth*) i privatnog bogatstva (*private riches*), pomoću koje autor argumentira da kapitalizam nužno kapitalizira na potrebama koje prvenstveno nastaju privatizacijskom pljačkom društva kao takvog, kroz koju se do tada slobodno dostupne resurse pretvara u robu putem stvaranja umjetnog stanja oskudice. Ta je oskudica *ratio*

essendi kapitalizma pa se tako i ekološka katastrofa nadaje kao tek još jedno široko polje kapitalizacije nad uništenim prirodnim obiljem. Autor također invocira tzv. Jevonsov paradoks, da bi pokazao da tobožnja „zelena industrija”, ako i uspije nadomjestiti jeftinu energiju ugljično-neutralnim tehnologijama, nužno srlja u još veće probleme na duge staze. U slučaju prelaska na još uvijek znanstvenofantastičnu energiju nuklearne fuzije, energetske kapacitete bi eksplodirali zajedno s potražnjom za njima pa bi odjednom postalo dio standardnog repertoara sustava ono što je danas nezamislivo, npr. život na jednom, a rad na drugom kraju svijeta, što bi u konačnici dovelo do još većeg opterećenja Zemljinih ekosustava industrijom. Poglavlje o Marxu i ekologiji raspravlja o (kod nas još uvijek relativno novom) sadržaju Marxovih ekoloških bilježnica iz 1860-ih i interesu za proučavanje društvenog metabolizma i granica prirode promatrane do tada kao neiscrpnog vrela resursa, naslanjajući se pritom na rad japanskog marksista Kohei Saitoa. Poglavlje o logici kapitala služi kao koncizan uvod u Marxovu analizu i kritiku kapitalističkog načina proizvodnje i obrađuje teme poput nastanka kapitalizma, gdje se pobija komercijalizacijski model kapitalizma Adama Smitha, prema kojem je trgovina izjednačena s kapitalizmom koji se tako predstavlja transhistorijskom značajkom međuljudskog odnošenja uopće. Potpoglavlje o robi, radu i vrijednosti, te novcu, cirkulaciji i kreditu pokazuje kako je „rad u kapitalizmu vječno potreban, koliko god čovječanstvo tehnološki napredovalo” (str. 65). Nasuprot tome, ističe se Marxova kritika (povijesno specifičnog oblika) rada u kapitalizmu, te predstavlja komunizam

kao društveno uređenje onkraj tih kategorija. Čitavo to poglavlje predstavlja dobar uvod u Marxov *Kapital*, ili barem u liniju interpretacije koju je spram njega zauzeo njemački marksolog Michael Heinrich. Ipak, zbog postojanja određenih kontroverznih pozicija koje Heinrich u svojoj interpretaciji zauzima, u knjizi nedostaje jasno određenje i rasprava tih momenata. Međutim, autoru u prilog, jedno djelo uvodnog karaktera, čija je glavna zadaća upoznati široko čitateljstvo sa suvremenom marksističkom tematikom, a koje je ujedno ograničeno svojim opsegom, teško da bi moglo obraditi sve te problematične aspekte.

U ovom prikazu stoga za zainteresirane spominjem kako među samim teoretičarima vrijednosne forme (*value-form theory*, VFT) i kritičarima vrijednosti (*wertkritik*) problem Marxove teorije vrijednosti biva obrađivan suprotno Heinrichu (i Postoneu) kod Roberta Kurza i Norberta Trenklea s jedne strane, te marksističkim teoretičarima vrijednosti poput Gérarda Duménila, Duncana Foleyja i Freda Moseleyja s druge. Svima njima međutim zajedničko je da prihvaćaju neoklasičnu kritiku Ladislava von Bortkiewicza i Eugena von Böhm-Bawerka prema kojima je Marxova radna teorija vrijednosti u *Kapitalu* interno nekonzistentna i zahtijeva rekonstrukciju ili bar reinterpretaciju. Za kritiku te pozicije (koja je predstavljala srednju struju većeg dijela dvadesetostoljetnog post-ortodoksnog marksizma na Zapadu, kako u njegovim angloameričkim inačicama bliskima neoklasičnoj i neorikardijanskoj ekonomiji, tako i u europskim verzijama okupljenima oko *Neue Marx Lektüre* (NML), Praxisa, te autonomističkog i otvorenog marksizma) i vindikaciju

kvantitativne dimenzije Marxove radne teorije vrijednosti skupa sa svim njezinim ključnim implikacijama (poput jednakosti između ukupnog profita i ukupnog viška vrijednosti zasnovanog na neplaćenom radnom vremenu, ili odnosa nužne proširene reprodukcije cikličkih ekonomskih kriza u kapitalizmu i tendencijskog pada profitne stope), vidjeti radove marksističkih ekonomista poput Andrewa Klimana, Alana Freemana, Guglielma Carchedija i Paola Giussanija po pitanju temporalne jednosistemske interpretacije (*temporal single-system interpretation*, TSSI).

Drugi dio knjige u svoja prva tri poglavlja bavi se pregledom i usporedbom predmodernih i modernih koncepcija filozofije i prava, kao i poviješću nastanka modernih nacija zajedno s nastankom moderne filozofije, te pokušaja nadvladavanja subjekt-objekt dihotomije (paradigmatski locirane u Descartesovoj filozofiji kao početku buržoaskog moderniteta u povijesti ideja) među filozofima klasičnog njemačkog idealizma kao misliocima koji su se trudili nadvladati buržoaski misaoni horizont (iako to nisu uspijevali zbog ostajanja među kategorijama građanskog društva, zbog manjka adekvatne analize robne forme kao bitne odrednice moderniteta), što nećemo posebno obrađivati mimo isticanja glavne misli da su oblici društvenog ustrojstva i načina proizvodnje u tim različitim epohama ne samo korelirali nego i uvjetovali misao koja se u njima formirala. To ujedno čini i centralnu tezu rada, kojom se tvrdi historičnost tih određenih dualizama, naspram ideje o njihovoj transhistorijskoj relevantnosti, a to „napuknuće” locira se u promjeni s prekapitalističke na kapitalističku proizvodnju; formativni uzrok tog napuknuća nalazi se u generali-

zaciji robne proizvodnje i njoj inherentne dijalektike između kapitala kao subjekta i biosfere kao objekta. Autor se oslanja na Lukácsev rad, prema kojemu je robni oblik bitak čitavoga modernog mišljenja, a utemeljen je na historijski specifičnom načinu proizvodnje, te kao takav strukturira i forme mišljenja jer „ta univerzalna dominacija robnog oblika kao objektiviteta (...) postaje i univerzalni oblik subjektiviteta”, budući da su „ljudi fragmentirani ali na jednak način – u totalitetu robnog oblika. Taj proces je univerzalan i ima korijen u nužnom kretanju kapitala koji komodificira sve pred sobom u potjeri za samooplođivanjem” (str. 132-133). Međutim, Lukácsevoj viziji proletarijata kao subjekta povijesti kojega određuje misija nadvladavanja tog općeg otuđenja suprotstavlja se Postoneova identifikacija krajnjeg subjekta u kapitalizmu sa samim kapitalom, čijoj strukturi proletarijat već unaprijed pripada. Takvo Postoneovo čitanje Marxa kao kritičara rada, prema autoru odzvanja bolje nego afirmacija rada, pogotovo u doba neoliberalizma, servisizacije i prekarizacije ekonomije, jer gomila poslova uslužnog sektora ne nose sa sobom historijski napredak nego lubriciraju i optimiziraju cirkulaciju unutar samog sustava proizvodnje viška vrijednosti.

U trećem dijelu knjige autor pomoću pojma robnog fetišizma sada želi kontekstualizirati filozofske dualizme (nakon što je u prethodnim poglavljima to već učinjeno s drugim fundamentalnijim pojmovima poput subjekta i objekta, te uma i tijela) poput muškarca i žene, rodnog i seksualnog normiranja ljudi naspram manjka čvrstih granica u kojima se oni po prirodi javljaju, bijelaca i drugih rasa, ljudske i drugih životinjskih vrsta, te društva kao

takvog i prirode. Oslanjajući se na rad feministkinje Lise Vogel, autor dočarava kako kapitalizam baštini patrijarhalne odnose ranijih klasnih društava, ali tu raniju opresivnu podjelu rada prilagođava svojim specifičnim potrebama: ti odnosi ojačani su kroz kapitalističko odvajanje kućanskog i najamnog rada. Dominacija nad ženama u kapitalizmu je neosobna i apstraktna; sam sustav kroz preuzimanje patrijarhalnih odnosa i podjelu rada vrši pritisak kroz ekonomsku ovisnost, a također i uvjetuje obiteljsko nasilje sistemskom nužnoću kojom muškarci teže učiniti rad žena čim jeftinijim u odnosu na vlastite nadnice. Na primjeru rada još jedne feministkinje, Silvije Federici, tvrdi se kako je prvobitna akumulacija bila i akumulacija podjela i stratifikacija rodnih uloga različitih spolova unutar samog proletarijata, ističući npr. demoniziranje kontracepcije (i pobačaja, kao i onih koji su se njima bavili) upravo u historijskom momentu fanatične preokupacije merkantilističkih država rastom stanovništva u svrhu povećanja proizvodnje. Autor zaključuje kako je unutar okvira kapitalizma „teško ostvariti prava žena jer je potreba kapitala za jeftino reproduciranom radnom snagom iznimno velika. U kontekstu kapitalizma uvijek će postojati dijelovi svijeta u kojima ljudi iznimno teško žive i vrlo jeftino reproduciraju nositelje radne snage koji će služiti kao prijetnja radnicima razvijenih zemalja u koje ti radnici mogu doći. Želi li se dosljedno preispitati odnos kapitalizma i žena”, treba „promatrati kako se globalni kapitalizam okorištava rezervnom armijom rada” (str. 155). Potom se kroz rad Julije Evans promatra kako kapitalistički odnosi doseljenika spram domorodaca počinju tek u 19. st. pod pritiskom svjetskog tržišta, pri

čemu se odnos prema njima razlikuje od ranijeg kolonijalizma koji je započeo prije kapitalizma i bio vođen pljačkaškom ali ne-kapitalističkom logikom. Pljačka vojno slabijih naroda nije specifična za kapitalizam (iako je zanimljivo da se otkriće Novog svijeta podudara s merkantilizmom ili proto-kapitalizmom, pa tako kolonijalizam koji se tada razvija nije usporediv s osvajačkim pohodima, rastom carstava i uspostavom kolonija u antičkim i srednjovjekovnim europskim i azijskim carstvima). Uspostava kapitalističke proizvodnje koincidira s promjenom odnosa spram domorodaca od isključivo trgovine i nezainteresiranosti do kulturocida i proletarijanizacije. Rasizam ranijeg kolonijalizma drugačiji je od rasizma u kapitalizmu. Končno, govoreći o specizmu, rigidno razlikovanje ljudi i ostalih životinja ne može se pronaći u predmodernim društvima; specizam se pokazuje kao moderan fenomen u kojemu se također zrcali i veza između tretmana životinja i ejblističkog tretmana ljudi koji ne mogu funkcionirati u društvu organiziranom relacijom kapital-rad. Životinja ne može postati pravni subjekt. Režim apstraktnog rada onemogućuje emancipaciju neljudskih životinja jer se one nužno objektiviziraju kao resursi. Čak i sama priroda postaje ono drugo nasuprot kapitalu, koje se promatra kao goli resurs za industrijsko poduzimanje. Opći zaključak trećeg dijela knjige je da su svi ti društveni i civilizacijski problemi ukorijenjeni u nužnosti logike kapitala uvjetovane robnom formom proizvoda rada, te da njihovo rješavanje iziskuje ništa manje od radikalnog ukidanja te iste robne forme. Tu knjiga nažalost staje sa svojim izlaganjem, ne nudeći praktične načine postizanja tog gigantskog cilja (mimo apela na ukidanje

rada i stvaranje radničkog pokreta koji bi se borio protiv rada kao takvog).

Ova knjiga Radonića Mayra dolazi u naš kulturni krug kao prijeko potrebna revitalizacija marksističke tradicije u kontekstu gorućih problema suvremene epohe. Iako u nekim bitnim momentima autor pristaje uz određene tendencije unutar marksizma nasuprot nekih drugih, tradicionalno gledano svakako etabliranijih, ona predstavlja odličnu osnovu za otvaranje rasprave kako u akademskoj sferi, tako i u onoj političkoj i aktivističkoj, o pogubnosti kapitalizma po delikatne uvjete biosfere koji omogućuju život ljudi i nebrojenih drugih vrsta, o analitičkom i emancipatornom potencijalu marksizma u kontekstu suvremenog društva, ali i o katkad suhoparnim pitanjima o odnosu apstraktnog rada i vrijednosti u kapitalizmu. Nadamo se da će u tom smislu ova knjiga ostaviti plodan trag u daljnjem razvoju domaće ljevice koja, u izostanku sistematičnog teorijskog okvira, često biva svedena na reaktivnost pred neposrednim prilikama.

Karlo Mikić